

עמינדב דיקמן:

”החסרים העצומים שי שנם בעברית אין כמותם בשום נחלה אחרת”

לשאלות 1, 5 ו-8: בשנים האחרונות אני מתרגם רק שירה קלאסית, ולפי מה שמונח במגירותי, נראה שאעסוק בכך גם בשנים הקרובות. שירה עכשווית תרגמתי בעבר בדרך כלל או כאשר התעורר צורך לעסוק בזה (משוררים אורחים, משוררים חברים מרוסיה או מאנגליה), או כאשר קראתי שיר עכשווי כלשהו והיד נמשכה לבדוק איך יישמע בעברית. בימי נעורי הניחו לפניי אמי, סבי ואבי החורג לא מעט שירה, כמעט כולה (להוציא היינה) שירה רוסית קלאסית של המאות התשע-עשרה והעשרים. בשירה שהקריאו לי – פושקין, לרמונטוב, מיאקובסקי וקרוב משפחתי הרחוק אדוארד פֶּגֶרִיֶצְקִי – הייתי מורגל מילדות. כשהייתי בן שתים-עשרה, נפל דבר בחיי הצעירים: אבי החורג, משה לדר, הביא אותי, בעקבות כתבה שקרא בגיליונו האחרון של העיתון ”למרחב”, אל דב-בוריס גֶפּוֹנוֹב, מתרגמו הגאון של האפוס הגרוזי ”עוטה עור הנמר”. גפונוב היה אז, בסוף ימיו הקצרים, אדם חולה, משותק בכל גופו ונטול כושר דיבור. נפשי נקשרה בו, והייתי הולך לבקרו יום יום, במשך כשנה, עד שנפטר. היינו ”מדברים”: אני בקולי, הוא – באצבע רועדת, שבה היה מראה לי על לוח קרטון מילים עבריות, מצרף בעמל אות לאות. דמותו הילכה עלי קסם: הוא הצטייר לי כקדוש פלאי של העברית, בעל עיניים זכות ותכולות, כבאיקונין רוסי. את תרגומיו המפליאים לשירי לרמונטוב ידעתי בעל פה, וכשגדלתי קצת, קראתי פעמים רבות ב”עוטה עור הנמר” שלו, שירה עברית שמעטות כמוה. הגם שיש בכך משהו משונה – הלא לא ניהלנו אף לא שיחה רגילה אחת – אני יכול לומר שהוא היה מורי החי הראשון בתרגום שירה. מן המתים היו לי מורים רבים, בראשם אבי, שלמה דיקמן.

ניסיונות התרגום הראשונים שלי לא עלו יפה: אי כאן אי שם הייתי מצליח להריק לעברית בית שיר שעמד איכשהו על מכונו, אבל עבר זמן רב עד שיכולתי לשיר שלם. בסוף שנות השבעים התחלתי לפרסם תרגומי שירים במוספי העיתונים, רובם תרגומי שירה רוסית. כשנרשמתי ללמוד בחוג ללימודים קלאסיים באוניברסיטת תל אביב, השתנו פני הדברים: קריאה מדוקדקת בדברי שיר יווניים ורומיים היתה מרכיב רגיל בתכנית הלימודים. בעצם, היתה זאת פעילות תרגומית, אם כי לא שירית. שניים-שלושה מן המורים התעניינו בתרגום ונתנו לו מחילם. במיוחד התיידדתי אז עם דוד וייסרט. במשך כשנה נהגתי לנסוע אליו לירושלים ולתרגם עמו משירי קטולוס, שבתרגום מכלול שירתו עסק אז יחד עם רחל בירנבאום. העבודה עם וייסרט היתה שיעור מועיל מאין כמותו: בשיטת עבודה מעין זאת לא התנסיתי עד אז, ומאז התנסיתי בה שוב רק פעם אחת, ולא בתרגום שירה. וייסרט היה קורא שורה בלטינית, במשקלה (לא היה מומחה גדול ממנו במטריקה יוונית ורומית), מסביר כל פרט משקלי ולשוני ראוי לתשומת לב, מניח על השולחן פתק, מסמן בראשו את מספרה של השורה ומקיפו בעיגול,

וביחד היינו מנסים בקול נסחים עבריים שונים, עד שהיה נרשם נוסח סביר. לאחר שהצטברו פתקאות כמספר שורות השיר, הוטל עלי לקרוא בקול את נוסח התרגום המלא, בעוד וייסרט מקשיב ומתבונן בעין אחת במקור. היתה זאת שיטת תרגום מייגעת מאוד, אבל גם מועילה להפליא לעישוב יבליות השראה פתאומיות של אי־דיוק ורישול.

בהמשך לימודי באותו חוג נפלה לידי הזכות – או, אם נדייק, עקרתי מידם הקפוצה של מדריכי התואר הראשון את הזכות – להשתתף בסמינרים של ח"ב רוזן, שהותירו בי רושם עצום ושינו מקצה לקצה את כל מה שחשבתי עד אז על תרגום שירה יוונית ורומית. קריאה שונה לחלוטין מכל מה שהורגלתי בו למדתי בסמינר על הומרוס, שבמהלכו צללנו, חברתי טלי סילוני ואני, למעמקים לשוניים שלא ידעתי כמותם. לרוזן היו רעיונות מבריקים, שהובילו, אם אפשר לומר כך, עד למוח העצם של הטקסט ההומרי. בעודי לומד, חשבתי כל העת איזה מין תרגום אידאלי עשוי לשקף, בעברית או בשפה כלשהי, את כל הפרטים המפליאים שהתגלו לי. ברור שבסופו של דבר הבנתי שאין ואף לא יהיה נמצא תרגום כזה, אבל קריאתי בתרגומי הומרוס, ובתרגומי שירה בכלל, השתנתה מעיקרה. לימים הועילה לי האופטיקה הפילולוגית הזאת ביותר כשחקרתי את תרגומו של טשרניחובסקי להומרוס והשתתפתי בעריכת אנתולוגיה היסטורית גדולה של תרגומי הומרוס אנגליים.

חיים רוזן העתיר עלי נדיבות עצומה. הוא קרא בדקדקנות טיטות תרגומים שתרגמתי מאובידיוס ועבר "במסרק דק" על נוסח תרגום למזמור השביעי ב"תופת" לדאנטה. אינני יכול להאריך בזה כאן; אסתפק בזה שאומר, כי עבודת ההתמודדות עם הערותיו, הערות פילולוג ובלשן שאין תג אחד בטקסט המקור שנעלם מעיניו, היו לי לבית ספר מעולה לתרגום. אי לכך, מצאתי את עצמי שקוע עמוק למדי בתרגום שירה קלאסית.

במבט לאחור, אני מוצא שאחד הדברים שהניע אותי לעסוק במה שעסקתי היה מעין תחושה של תשלום חובות: חוב שחבתי, כביכול, לשירה רוסית, לשירה הלטינית וכה הלאה. במקרים רבים, היו תרגומי קשורים למה שהייתי שקוע בו בלימודים: אם שירת תור הכסף הרוסית, אם השירה הצרפתית של הרנסאנס. התמזל מזלי, ובמקום שבו למדתי, ב'ז'נווה, היתה ספרייה אוניברסיטאית שלא היה אפשר לצייר בחלום טובה ממנה. כשנתפסתי לשירת הרנסאנס הצרפתי, למשל, יכולתי לבקש ולקבל באולם הקריאה את כל המהדורות הראשונות של כל המשוררים שהסקרנות הובילה אליהם. היום, יאמרו, אפשר לעשות זאת בחצי הזמן באמצעות המרשתת. ובכל זאת, לתרגם כשאתה מעלעל בדפי ספר שירה ממושי בן חמש מאות שנה – בזה היה משהו מסעיר ומדרבן באורח חד־פעמי.

9. בשלב מוקדם למדי של התעסקותי בתרגום הבנתי, שתרבותה של השפה שאני עובד בה אינה דומה לשום תרבות אחרת שאני מכיר במה שנוגע לתרגום. החסרים העצומים שישנם בעברית אין כמותם בשום נחלה אחרת. כלומר, אולי יש, אבל לא בתרבות שמעמדה מרכזי כל כך במערב. מאז ומתמיד הפליאה אותי המחשבה שדווקא העם שפגש "בזמן אמת" את העמים שהולידו את רוב הקלאסיקה העתיקה בשירה אסר במפורש על בואן בגבולות כרמו

"לא תבוא זמורת זר בכרם ישראל". מלבד נטיית לב וטעם, נבעה אפוא התמקדותי בתרגום שירה קלאסית מתחושת רצון, שלא לומר דחיפות, לעשות מעשים למילוי החסר. למראית עין, הגענו לנורמליות: חנויות הספרים אצלנו אינן שונות שוני קיצוני מחנויות ספרים במדינות הים: עומרים על עומרים של ספרים, מכל טוב ספרות העולם, ספרים לרוב, חדשים לבקרים. אבל נורמליות זאת כוזבת לחלוטין: אף לא מחזה אחד של סֶנְקָה? אף לא אנתולוגיה אחת של שירה רומית? אף לא אנתולוגיה אחת של השירה הצרפתית הגדולה של המאה התשע-עשרה? ברשימת הדברים החסרים אפשר למלא עמודים לא מעטים. גם זמני היווצרותם של התרגומים שישנם בידינו מעוררים פליאות, וכמותם גם כן מה שהוחל אי-אז ונזנח לגמרי: שישים ושלוש שנים מיום שתרגמה לאה גולדברג קומץ מסונטות פטררקה, ועד היום לא נוסף לקופה אלא תרגום סונטה אחת (של שמעון זנדנבק)? שימבורסקה ומילוש "נכנסו למחזור הדם" של השירה העברית, ומאומה לא ניתרגם, זה שנות דור ויותר, משירתה הגדולה של פולין בימי הרומנטיקה (מיציקייביץ', סלובצקי)? ואין אלה אלא דוגמאות שנבחרו בחצי-אקראי.

עניין התאריכים מביא אותי לתהייה על השאלה אם כל תרגום מתיישן. להלכה, אין כאן כל שאלה. שום אדם בר-דעת לא יאמר ללמד היום נערים פיזיקה מתוך "ספר הכוח" בתרגומו של יחיאל-מיכל פינס. לעומת זאת, אפשר ללמד לפיו נערים וזקנים כאחת עברית יפהפייה. משאלת התיישנותם של תרגומים נובעת שאלה חשובה יותר: האם יש קלאסיקה של תרגום, שגם עליה חלה אמונת היסוד בדבר "נצחיות הקלאסיקה", או שמא אין דבר כזה. מיום שעמדתי על דעתי, אני מאמין, כמובן, שיש קלאסיקה של תרגום. וככל קלאסיקה, היא דורשת טיפול וטיפוח. אי אפשר לבוא היום ל"אהבת ציון" או ל"אשמת שומרון" בתביעות קורא כאל רומנים מודרניים, אבל אפשר לקרוא אותם, ואפילו בהנאה רבה, כקלאסיקה עברית. הקריאה בקלאסיקה כזאת היא טעם נרכש. אין ספק שרכישתו כרוכה במאמץ, היום אולי יותר מאשר פעם. קוראים שאינם מוכנים לשום מאמץ לא יצליחו לרכוש טעם כזה לעולם. אם זוכה אצלנו קלאסיקת מקור לעזרים לשם הקלת הקריאה, כגון פירושי המילים במהדורות יל"ג, ביאליק, טשרניחובסקי ואצ"ג, אינני מבין מדוע לא יוענק טיפול דומה לקלאסיקות של תרגום. במקרים רבים, 'נושנות' של תרגום ישן אינה טמונה רק בלשונו, כפי שמדמים לעצמם מי שלא טרחו לחשוב על כך, אלא במעשה התרגום כולו, המיושן מבחינות רבות אחרות. רבים מן התרגומים הישנים משנים בחלוף הזמן את הפונקציה היסודית שלהם כמייצגי מקור ונהפכים לקלאסיקה עברית בזכות עצמה. לטעמי, כל מי שהספרות העברית חשובה לו, מחויב להם לא פחות מאשר לקלאסיקת המקור שלו. בקדחת תרגומים מחודשים נדבקה קריית ספר שלנו לפני כשלושים שנה. אז החלו להופיע בכל מקום המשפטים הנוסחתיים "תרגום חדש ועדכני" ו"לראשונה בעברית!", ובמידה רבה נמשך הדבר עד היום. כמסתבר על נקלה מדברי לעיל, "לראשונה בעברית" איננה תמיד רבותא, ואילו בעדכניותו של תרגום "חדש ועדכני" יש למשמש בכל פעם לגופה, ולא בכל מקרה ומקרה עולה תרגום חדש על הישן, ודאי לא באופן אוטומטי, כמין תווית תאריך תפוגה על פחית שימורי מזון.

10. את התרגומים העבריים הקרובים ללבי איני יכול לסדר במדרג ולייחד מהם אחד, שניים או שלושה. מדובר בספרייה שלמה של תרגומים שאני שב וקורא בהם, מהם ישנים נושנים, מימי הביניים ("מחברות איתאל"), מהם מתקופת ההשכלה (זלקינסון, לטריס ומיכ"ל, כמובן), רבים מתקופת "הסער והפרץ" התרגומית של תקופת התחייה והמודרניזם (תרגומי פרישמן, טשרניחובסקי, קמינקא, יהושע פרידמן, ז'בוטינסקי ו'השילוש הקדוש' – שלונסקי-גולדברג-אלתרמן, וכו' וכו'), וכמה תרגומים בני ימינו ממש. כולם שייכים ל"ספרי הזהב" של ספריית התרגום העברית שלי, שאני מחזיקם תמיד בהישג יד, שב וקורא בהם ולומד מהברקותיהם, הצלחותיהם וכשליהם הבלתי־נמנעים.